

رابطه اضطراب مرگ با روش‌های مقابله مذهبی، سبک‌های دلبستگی به خدا و عمل به باورهای دینی

علی محمدزاده^۱
عیسی جعفری^۲
نادر حاجلو^۳

چکیده

هدف: اضطراب مرگ شامل پیش‌بینی مرگ و ترس از فرایند مُردن در مورد خود و دیگر افراد، جنبه زندگی است. هدف پژوهش حاضر بررسی رابطه اضطراب مرگ با روش‌های مقابله مذهبی، سبک‌های دلبستگی به خدا و عمل به باورهای دینی بود. **روش:** روش پژوهش توصیفی از نوع همبستگی است. جامعه آماری مورد بررسی عبارت بود از کلیه دانشجویان دختر و پسر دانشگاه پیام نور استان آذربایجان شرقی که در سال تحصیلی ۹۴-۹۳ مشغول به تحصیل بودند. داده‌های پژوهش از ۳۴۷ نفر که به روش تصادفی طبقه‌ای انتخاب شدند، جمع‌آوری گردید. شرکت‌کننده‌ها به مقیاس‌های اضطراب مرگ، عمل به باورهای دینی (معبد)، مقابله مذهبی و سبک‌های دلبستگی به خدا پاسخ دادند. داده‌ها با استفاده از روش رگرسیون چند متغیری تحلیل شدند. **یافته‌ها:** نتایج نشان داد که بین اضطراب مرگ و روش‌های مقابله مذهبی؛ اضطراب مرگ و سبک‌های دلبستگی به خدا و اضطراب مرگ و عمل به باورهای دینی رابطه معنی‌داری وجود دارد. همچنین از بین متغیرهای مورد بررسی، سبک‌های دلبستگی اجتنابی و اضطرابی به خدا از توان کافی برای پیش‌بینی اضطراب مرگ در معادله رگرسیونی برخوردار بودند ($t=5/39$ ، $p < 0/001$). **نتیجه‌گیری:** دلبستگی نایمن به خدا به‌عنوان متغیر مذهبی مهم در رابطه اضطراب مرگ با مؤلفه‌های مذهبی باید در نظر گرفته شود...

واژگان کلیدی: اضطراب مرگ، مقابله مذهبی، سبک دلبستگی به خدا، عمل به باورهای دینی.

دریافت مقاله: ۹۳/۰۹/۱۳؛ تصویب نهایی: ۹۴/۰۳/۲۰.

۱. دانشیار گروه روانشناسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۲. استادیار گروه روانشناسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)/آدرس: آستارا، دانشگاه پیام نور / شماره: ۰۱۳۴۴۸۰۳۶۶۱/

Email: esa_jafary@yahoo.com

۳. دانشیار گروه روانشناسی، دانشگاه محقق اردبیلی.

الف) مقدمه

بعد از جنگ جهانی دوم رشته علمی مرگ‌شناسی به عنوان گامی در جهت جستجوی جوابی برای انتهای این دنیا و زندگی، به صورت یک رشته علمی بین رشته‌ای ایجاد شده است. مطالعات و تاریخچه پژوهشی در خصوص مفهوم مرگ ابتدا در حوزه اضطراب مرگ شروع شده است و دهه هشتاد قرن بیستم رشد چشمگیری در این زمینه به دست آمد. موج دوم مطالعات مرگ در اواسط دهه ۹۰ قرن بیستم اتفاق افتاد (کاستنباوم^۱، ۲۰۰۰؛ نیمیر، ویتکوسکی و موسر^۲، ۲۰۰۴). در آخرین دهه قرن گذشته علاقه در حوزه اضطراب همچنان در حوزه‌های پژوهشی خود را نشان داده است. مرگ به‌خاطر اهمیت پر از ابهامش برای بسیاری از انسان‌ها به صورت تهدیدآمیز جلوه می‌کند. ترس از مرگ در میان تمام فرهنگ‌ها متداول است و ادیان مختلف به طرق گوناگون با آن برخورد می‌کنند. از آنجایی که مرگ هرگز تجربه نشده است و هیچ‌کس آن را به وضوح لمس نکرده است، همه به نوعی در مورد آن دچار اضطراب هستند ولی هرکس بنا بر عوامل معینی درجات مختلفی از اضطراب مرگ^۳ را تجربه می‌کند (مدناوات و کاکهاوا^۴، ۲۰۰۷). عبدالخالق و توماس-سابادو^۵ (۲۰۰۵) اضطراب مرگ را به عنوان ترس از مردن خود و دیگران تعریف می‌کنند، به بیانی دیگر اضطراب مرگ شامل پیش‌بینی مرگ خود و ترس از فرایند مرگ و مُردن از جنبه‌های مهم زندگی است. مطالعات نشان می‌دهد هنگامی که آگاهی از مرگ و اضطراب وابسته به آن افزایش می‌یابد افراد با مکانیسم‌های دفاعی و یا تقویت باورهای فرهنگی پاسخ می‌دهند (پیزینسکی^۶ و همکاران، ۲۰۰۴). در فرهنگ غرب ماده‌گرایی می‌تواند یک پاسخ مقابله‌ای برای اضطراب مرگ باشد (آرنت^۷ و همکاران، ۲۰۰۴)، اما در جوامع مذهبی باورهای دینی می‌تواند ابزار مقابله‌ای مناسب در جهت کاهش اضطراب مرگ باشد.

مرگ و زندگی بعد از مرگ و نیز نگرش انسان نسبت به آن بدون تردید یکی از موضوعات اساسی مورد بحث در همه ادیان الهی به شمار می‌رود. یافته‌ها، رابطه مثبت باورهای مذهبی با مؤلفه‌های مختلف سلامت روانی را نشان داده‌اند (دیزاتر^۸ و همکاران، ۲۰۰۹). یکی از راه‌هایی که باورهای مذهبی می‌توانند باعث ارتقای سلامت روانی شوند، کاهش ترس از مرگ است (فرای^۹، ۲۰۰۰؛ سیسیرلی^۱، ۲۰۰۱؛ سیسیرلی، ۲۰۰۲). ترس از

-
1. Kastenbaum
 2. Neimeyer, Wittkowski & Moser
 3. death anxiety
 4. Madnawat & Kachhawa
 5. Abdel-khalek & Tomas- sabado
 6. Pyszczynski
 7. Arndt
 8. Dezutter
 9. Fry

رابطه اضطراب مرگ با روش‌های مقابله مذهبی ... ♦ ۲۶۱

مرگ محرک نیرومند برانگیزاننده رفتار از جمله وابستگی‌های فرهنگی است. بر اساس نظریه مدیریت وحشت (روزنبلات^۱ و همکاران، ۱۹۸۹) یادآوری فناپذیری منجر به تولید اضطراب فوق العاده‌ای می‌شود که افراد را در جهت کاهش آن برانگیخته می‌کند (کوهن^۲ و همکاران، ۲۰۰۵). ترس از مرگ تهدید قابل ملاحظه‌ای برای بهزیستی روانی به شمار رود. این امر به‌ویژه در افراد جوان‌تر واقعیت بیشتری می‌تواند داشته باشد، چرا که ترس از مرگ در این گروه بسیار قوی‌تر از بزرگسالان است (اورتر^۳ و نیمیر، ۱۹۹۹). با اینکه دلمشغولی با مرگ در همه ادیان و افراد مذهبی روشی برای تدارک زندگی معنادار تلقی می‌گردد، ولی پژوهش‌ها پیشنهاد کرده‌اند در برخی افراد مذهبی، اشتغال ذهنی با مرگ منجر به تولید اضطراب و افسردگی می‌شود (مالتبی و دی^۴، ۲۰۰۰). مذهب به عنوان یک «نظام با معنی» تصور می‌شود که افراد از آن برای کمک به فهم مسائل جهانی، پیش‌بینی و مهار وقایع و حفظ حرمت خود استفاده می‌کنند. پارگامنت نقش‌های روان‌شناختی مهم و بی‌شمار مذهب را که در کمک به مردم برای درک و کنارآمدن با وقایع زندگی به کار می‌روند، توصیف نموده است. مذهب می‌تواند در ایجاد احساس امید، احساس صمیمیت با دیگران، آرامش هیجانی، فرصت خودشکوفایی، احساس راحتی، مهار تکانه، نزدیکی با خدا و کمک به حل مشکلات مؤثر باشد (نیومون و پارگامنت^۵، ۱۹۹۰). هاردینگ^۶ و همکاران (۲۰۰۵) گزارش کرده‌اند بین اضطراب مرگ با پذیرش مرگ و خدا باوری رابطه منفی وجود دارد.

به اعتقاد پارگامنت (۱۹۹۷) باورهای مذهبی مانند یک سپر در برابر عوامل فشارزای زندگی عمل می‌کند و از این طریق به راهبردهای مقابله‌ای فرد کمک می‌نماید. داشتن اطمینان قلبی به خداوند به عنوان قدرت لایزال موجب می‌شود که فرد در سختی‌ها به او پناه برده و سطح اضطراب و ناایمنی کم‌تری را تجربه کند (غباری بناب، ۱۳۷۴) شیوه‌های مقابله، توانایی‌هایی شناختی و رفتاری هستند که توسط فرد در معرض فشار، به منظور کنترل فشار روانی به کار می‌رود. در تعالیم اسلامی روش‌هایی برای مبارزه با سختی‌ها ذکر شده است، از این‌رو در مبارزه با مشکلات و سختی‌ها و ناملازمات زندگی، به کارگیری راهبردهای سازگاری دینی به عنوان راه‌های کاهش‌دهنده تأثیرات منفی رویدادهای ناخوشایند زندگی، می‌تواند در افزایش بهزیستی روانی افراد نقش داشته باشد. مطالعات نشان می‌دهد که اتصال به منبع غنی قدرت و پیوند

1. Cicirelli

2. Rosenblatt

3. Cohen

4. Ortner

5. Maltby & Day

6. Newmon & Pargament

7. Harding

عمیق با خداوند قادر و استفاده از راهبردهای سازگاری دینی در شرایط ناگوار مانند توکل به خداوند، قرائت قرآن و صلوة ارحام می‌تواند در آرامش روحی و روانی انسان مؤثر بوده و موجبات آسایش او را فراهم سازد و در ارتقاء سلامت روان وی مفید باشد (پورقانع، شریف آذر، زائرثابت و خورسندی، ۱۳۸۹). پژوهش‌ها نشان می‌دهند جوامعی که اعمال مذهبی بیشتری انجام می‌دهند اضطراب مرگ کمتری دارند، همچنین مشخص شده است که اعتقاد قوی به دنیای پس از مرگ با اضطراب مرگ کمتری همراه است (سلیمان‌نژاد، ۱۳۸۹). سپاه‌منصور، شهبایی‌زاده و خوشنویس (۱۳۸۷) تأثیر دل‌بستگی را بر اعتقادات مذهبی بسیار روشن و صریح می‌دانند، اولین نکته مشخص در تأثیر دل‌بستگی بر مذهب، مشاهده و بررسی ارتباط فرد با خداست، دل‌بستگی قلمرو وسیعی است که توسط بالبی و مطالعات گسترده‌ی وی گسترش یافت. از حدود دهه ۹۰ کیرک‌پاتریک، روان‌شناس دین، دل‌بستگی را به عنوان چارچوبی توانمند برای درک و یکپارچه کردن بسیاری از جنبه‌های باور دینی مطرح نموده است (کیرک‌پاتریک، ۱۹۹۹؛ روات^۱ و کیرک‌پاتریک، ۲۰۰۲). تحقیقات مختلف نشان داده است که برداشت اصلی اکثر افراد از دین، داشتن رابطه‌ای نزدیک با خداوند است، نه صرفاً مجموعه‌ای از باورها و اعمال. علاوه بر آن تأکید بر مجاورت هر فرد با خدا و ارجاعات مکرر بر عشق بین بنده و خدا در غالب ادیان توحیدی وجود دارد. افراد در زمان بروز بحران خدا را به عنوان پناهگاهی مطمئن و همچنین پایگاهی امن جهت جست‌وجوگری در محیط می‌دانند (سپاه‌منصور، شهبایی‌زاده و خوشنویس، ۱۳۸۷). پژوهش‌ها نیز ارتباط منفی بین دل‌بستگی به خداوند با ترس از مرگ را گزارش می‌کنند (علیانسب، ۱۳۸۹). با توجه به این که، مرگ و زندگی بعد از آن یکی از مباحث اساسی در ادیان مختلف به‌شمار می‌رود و این موضوع که ظاهر یافته‌های پیشین نشان می‌دهد که مذهب و دینداری در شرایط متفاوت هم، کاهش‌دهنده و هم، محرک اضطراب مرگ هستند (علیانسب، ۱۳۸۹)، پژوهش حاضر رابطه اضطراب مرگ با روش‌های مقابله مذهبی، سبک‌های دل‌بستگی به خدا و عمل به باورهای دینی را بررسی می‌کند. مهمترین سؤال پژوهش حاضر این است که کدام یک از متغیرهای مذهبی بیشترین نقش را در تبیین اضطراب مرگ دارند.

ب) روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی است. جامعه آماری مورد بررسی عبارت بود از کلیه دانشجویان دختر و پسر دانشگاه پیام نور استان آذربایجان شرقی که در سال تحصیلی ۹۴-۹۳ مشغول به تحصیل بودند.

1 . Kirkpatrick
2 . Rowatt

رابطه اضطراب مرگ با روش‌های مقابله مذهبی ... ♦ ۲۶۳

روش نمونه‌گیری از نوع تصادفی طبقه‌ای و حجم نمونه انتخاب شده با توجه به ماهیت پژوهش و رعایت کفایت تعداد در تحقیقات همبستگی ۳۴۷ نفر بود. پس از تشریح اهداف پژوهش و جلب رضایت و مشارکت آزمودنی‌ها پرسشنامه‌های پژوهش در اختیار آن‌ها قرار گرفت. در تکمیل همزمان پرسشنامه‌ها ترتیبی داده شد که نیمی از آزمودنی‌ها نخست برخی مقیاس‌ها و نیمی دیگر نخست دیگر مقیاس‌ها را تکمیل نمایند تا بدین وسیله اثرات ناشی از ترتیب تکمیل کنترل شود. برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل رگرسیون چندمتغیره گام به گام استفاده شد. ابزارهای پژوهش نیز عبارت بود از:

مقیاس اضطراب مرگ (DAS): این مقیاس شامل ۱۵ ماده است که نگرش‌های آزمودنی‌ها را

نسبت به مرگ مطرح می‌کند. آزمودنی پاسخ خود به هر سؤال را با گزینه‌های بلی یا خیر مشخص می‌کند که پاسخ بلی نشانگر وجود اضطراب در فرد است. بدین ترتیب نمرات این مقیاس می‌تواند بین ۰ تا ۱۵ متغیر باشد که نمره بالا معرف میزان بالای اضطراب مرگ در افراد است. بررسی‌های به‌عمل آمده پیرامون روایی و پایایی مقیاس اضطراب مرگ نشان می‌دهد که این مقیاس از اعتبار قابل قبولی برخوردار است. در فرهنگ اصلی ضریب پایایی بازآزمایی آن ۰/۸۳ گزارش شده است. روایی همزمان آن به وسیله همبستگی آن با مقیاس اضطراب آشکار ۰/۲۷ و با مقیاس افسردگی ۰/۴۰ در فرهنگ اصلی گزارش شده است (رجبی و بحرانی، ۱۳۸۰). پایایی و روایی این پرسشنامه در ایران، توسط رجبی و بحرانی (۱۳۸۰)، مورد بررسی قرار گرفته است و بر این اساس ضریب پایایی تصنیفی ۰/۶۲ و ضریب همسانی درونی ۰/۷۳ گزارش شده است. برای روایی مقیاس اضطراب مرگ از دو آزمون مقیاس نگرانی مرگ و مقیاس اضطراب آشکار استفاده شد و ضریب همبستگی مقیاس اضطراب مرگ با مقیاس نگرانی مرگ ۰/۴۰ و با مقیاس اضطراب آشکار ۰/۴۳ به‌دست آمد (رجبی و بحرانی، ۱۳۸۰).

پرسش‌نامه عمل به باورهای دینی (معبد): پرسش‌نامه معبد دارای ۲۵ گویه است. این ابزار،

عمل (نه اعتقاد و نگرش) به باورهای دینی را اندازه می‌گیرد و توسط گلزاری (۱۳۷۹) تدوین شده است. مواد آزمون در سه حوزه عمل به واجبات، عمل به مستحبات، انگیزه‌ها و روابط دینی قرار دارد. پایایی این آزمون از طریق بازآزمایی ۰/۷۶ محاسبه شده است و از طریق دو نیمه کردن ۰/۹۱ و از طریق آلفای کرونباخ ۰/۹۴ گزارش شده است (گلزاری، ۱۳۷۹). در پژوهش حاضر نیز پایایی این مقیاس به روش آلفای کرونباخ در زیرمقیاس انگیزه‌ها و روابط دینی، عمل به واجبات و ترک محرّمات، عمل به مستحبات و کل مقیاس به ترتیب ۰/۹۵، ۰/۷۰، ۰/۷۸ و ۰/۹۵ محاسبه گردیده است.

مقیاس مقابله مذهبی - فرم کوتاه: این مقیاس دارای ۱۴ سؤال است که به صورت بلی/خیر نمره گذاری می‌شود و توسط پارگامنت و همکاران (۲۰۱۱) ساخته شده است و نحوه مقابله مذهبی با عوامل استرس‌زا و بحران‌های مهم زندگی را اندازه می‌گیرد. این مقیاس از دو زیر مقیاس مقابله مذهبی مثبت و مقابله مذهبی منفی تشکیل شده و در ادیان و مذاهب گوناگون قابلیت کاربرد دارد. پارگامنت و همکاران (۲۰۱۱) گزارش کرده‌اند که مقیاس مقابله مذهبی از روایی همزمان مناسبی برخوردار است و ضریب همسانی درونی دو زیرمقیاس را به ترتیب ۰/۹۲ و ۰/۸۱ گزارش کرده‌اند. در پژوهش حاضر نیز ضرایب آلفای کرونباخ مشابهی به دست آمد.

مقیاس سبک‌های دلبستگی به خدا: این مقیاس توسط بک و مک‌دونالد (۲۰۰۴) جهت ارزیابی سبک دلبستگی افراد نسبت به خدا ابداع شده است. این مقیاس حاوی ۲۸ ماده می‌باشد که هر یک، توصیفی کوتاه از چگونگی رابطه دلبستگی فرد نسبت به خداوند را ارائه می‌دهد. آزمودنی درجه تطابق هر جمله را با حالات و تجربیات خود در رابطه با خدا روی یک مقیاس هفت درجه‌ای لیکرت از کاملاً مخالف تا کاملاً موافق درجه‌بندی شده است، مشخص می‌کند. نتیجه انجام این آزمون دو نمره است که نمره اول شاخص اجتناب آزمودنی در رابطه دلبستگی با خدا و نمره دوم شاخص اضطراب وی در این رابطه است. آلفای کرونباخ گزارش شده توسط بک و همکاران در مورد زیرمقیاس اجتنابی ۰/۸۴ و در مورد زیرمقیاس اضطراب ۰/۸۰ است (تقی‌پاره، مظاهری و آزادفلاح، ۱۳۸۷). اگر نمره فرد در هر دو بعد پایین باشد نشانه دلبستگی ایمن و نمره بالا در مقیاس اجتنابی و نمره پایین در مقیاس اضطرابی نشانه دلبستگی اجتنابی، عکس این حالت نشان دهنده دلبستگی اضطرابی و نهایتاً نمره بالا در هر دو مقیاس نشان دهنده نایمن‌ترین نوع دلبستگی است (تقی‌پاره، مظاهری و آزادفلاح، ۱۳۸۷).

ج) یافته‌ها

مشخصات جمعیت شناختی نمونه تحقیق در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱ مشخصات جمعیت شناختی نمونه تحقیق

تعداد	درصد	میانگین سنی	انحراف معیار
۲۳۵	۶۷/۱	۲۶/۷۵	۷/۵۵
۱۱۲	۲۹/۷	۲۸/۵۴	۸/۹۹
۳۴۷	۹۶/۸	۲۷/۳۰	۸/۰۵

رابطه اضطراب مرگ با روش‌های مقابله مذهبی ... ۲۶۵

بر طبق جدول فوق تعداد زنان شرکت کننده (۲۳۵ نفر) با تعداد مردان شرکت کننده (۱۱۲ نفر) در این تحقیق قابل مقایسه است. همچنین، میانگین نمرات کسب شده در متغیرهای پژوهش و همبستگی‌های بین اضطراب مرگ و مؤلفه‌های مذهبی در جدول ۲ خلاصه شده است.

جدول ۲ میانگین نمرات کسب شده و همبستگی‌ها در متغیرهای پژوهش

متغیر	میانگین	انحراف معیار	ضریب همبستگی با اضطراب مرگ
اضطراب مرگ	۷/۸۲	۳/۶۸	۱
عمل به باورهای دینی	۵۶/۳۹	۲۰/۴۳	۰/۱۲ (p < ۰/۰۲)
عمل به باورهای دینی (انگیزه‌ها و روابط)	۴۴/۵۴	۱۶/۱۰	۰/۱۳ (p < ۰/۰۱)
عمل به باورهای دینی (عمل به واجبات)	۷/۶۵	۲/۹۴	۰/۰۹
عمل به باورهای دینی (عمل به مستحبات)	۴/۳۴	۲/۸۱	۰/۱۰
مقابله مذهبی مثبت	۱۴/۴۷	۴/۵۰	-۰/۰۲
مقابله مذهبی منفی	۵/۷۹	۴/۶۴	۰/۲۰ (p < ۰/۰۰۱)
دل‌بستگی اضطرابی به خدا	۴۰/۲۶	۱۵/۱۵	۰/۳۷ (p < ۰/۰۰۱)
دل‌بستگی اجتنابی به خدا	۴۲/۲۰	۹/۷۸	۰/۱۸ (p < ۰/۰۰۱)

بر اساس اطلاعات جدول، بین اضطراب مرگ و عمل به باورهای دینی (بعد انگیزه‌ها و روابط)، مقابله مذهبی منفی، دل‌بستگی اضطرابی به خدا و دل‌بستگی اجتنابی به خدا رابطه مستقیم دارد. در ادامه به منظور تعیین سهم متغیرهای معنی‌دار فوق در تبیین اضطراب مرگ از تحلیل رگرسیون چند متغیره همزمان استفاده شد. در بررسی پیش فرض استفاده از رگرسیون چندگانه فرض هم‌خطی بودن چندگانه برای سنجش استقلال متغیرهای پیش‌بین بررسی شد. نرم افزار شاخص تحمل و شاخص عامل تورم واریانس را به دست داد. شاخص تحمل متغیرها ۰/۶۶ تا ۰/۹۴ و شاخص عامل تورم واریانس ۱/۰۶ تا ۱/۵ بود. از این رو می‌توان پذیرفت که متغیرهای پیش‌بین از یکدیگر مستقل‌اند و هم‌خطی بودن چندگانه اتفاق نیفتاده است. نمودار طبیعی هم نشان داد که انحراف از طبیعی بودن صورت نگرفته است.

جدول ۳ تحلیل رگرسیون متغیر اضطراب مرگ بر عمل به باورهای دینی، سبک‌های مقابله مذهبی منفی،

دلستگی اضطرابی به خدا و دلستگی اجتنابی به خدا

متغیر ملاک	متغیرهای پیش‌بین	r	R ²	F	Sig.	B	β	t	Sig.
	دلستگی اجتنابی به خدا					۰/۰۰۳	۰/۳۳	۵/۳۹	۰/۰۰۱
اضطراب مرگ	مقابله مذهبی منفی	۰/۳۹	۰/۱۵	۱۵/۱۳	۰/۰۰۱	۰/۰۶	۰/۰۷	۱/۳۶	۰/۱۷
	انگیزه‌ها و روابط دینی					۰/۰۲	۰/۱۰	۱/۸۷	۰/۰۶
	دلستگی اضطرابی به خدا					۰/۰۸	۰/۳۳	۵/۳۹	۰/۰۰۱

نتیجه تحلیل رگرسیون بین متغیرهای مورد بررسی در جدول ۳ ارائه شده است. براساس این نتایج، میزان F مشاهده شده معنی‌دار است ($p < ۰/۰۰۰۱$) و ۱۵ درصد واریانس مربوط به اضطراب مرگ به وسیله سبک‌های مقابله مذهبی منفی، دلستگی اضطرابی به خدا و دلستگی اجتنابی به خدا تعیین می‌شود ($t^2 = ۰/۱۵$). ضریب رگرسیون متغیرهای پیش‌بین نشان می‌دهد که علی‌رغم این که مقابله مذهبی منفی و انگیزه‌ها و روابط دینی می‌توانند واریانس اضطراب مرگ را تبیین کنند اما چون ضریب تاثیر آنها پایین است، نقش تبیینی آنها در اضطراب مرگ قابل چشم‌پوشی است. ضریب تأثیر سبک مقابله مذهبی منفی ($t = ۱/۳۶, p < ۰/۱۷$) و انگیزه‌ها و روابط دینی ($t = ۱/۸۷, p < ۰/۰۶$) می‌باشد. مطابق جدول فوق، تنها ضریب تأثیر دلستگی اجتنابی به خدا و دلستگی اضطرابی به خدا معنی‌دار است ($t = ۵/۳۹, p < ۰/۰۰۱$). بنابراین، سبک‌های دلستگی اجتنابی و اضطرابی به خدا از توان کافی برای پیش‌بینی اضطراب مرگ در معادله رگرسیونی برخوردار هستند و با توجه به آماره t این دو متغیر با بیش از ۹۹ درصد اطمینان تغییرات مربوط به اضطراب مرگ را پیش‌بینی می‌کند. یعنی افزایش سبک‌های دلستگی اجتنابی و اضطرابی به خدا باعث افزایش اضطراب مرگ می‌شود.

د) بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش با هدف بررسی برخی همبستگی‌های مذهبی اضطراب مرگ انجام گرفت و نتایج نشان داد از بین متغیرهای روش‌های مقابله مذهبی، سبک‌های دلستگی به خدا و عمل به باورهای دینی، متغیرهای سبک‌های دلستگی اجتنابی و اضطرابی به خدا (که تشکیل دهنده سبک دلستگی ناایمن به خدا است) بیشترین توان تبیینی اضطراب مرگ را دارا هستند، به عبارت دیگر افزایش اضطراب مرگ با افزایش ناایمنی در سطح بازنمایی‌های دلستگی به‌ویژه در بعد اضطرابی همراه است. این یافته با یافته‌های علیانسیب (۱۳۸۹)،

رابطه اضطراب مرگ با روش‌های مقابله مذهبی ... ♦ ۲۶۷

ماینر^۱ (۲۰۰۹) و وینا^۲ و رابین^۳ (۲۰۰۸) که مطرح می‌کنند بین سبک دلبستگی اجتنابی به خدا و اضطراب مرگ رابطه مثبت معنی‌داری وجود دارد، همسو می‌باشد. این بدان معنی است که افزایش در میزان سبک دلبستگی ناایمن با افزایش در میزان اضطراب مرگ همراه است و کاهش در آن با کاهش میزان اضطراب مرگ توأم می‌باشد.

اصلی‌ترین کاربرد نظریه دلبستگی در مذهب، مشاهده و بررسی ارتباط فرد با خداست. کیرک پاتریک (۱۹۹۹) معتقد است بیشتر ویژگی‌های نظام دلبستگی، در ارتباط فرد با خداوند نیز دیده می‌شود و از آن تحت عنوان دلبستگی به خدا نام برده می‌شود. این ویژگی‌ها عبارتند از؛ ۱. جستجو و حفظ مجاورت با خدا؛ کودکان بزرگ‌تر بر اثر رشد شناختی و تفکر انتزاعی، در صورت غیبت چهره دلبستگی نیز از طریق تعاملات دیداری یا کلامی، احساس راحتی و ایمنی می‌کنند و نوجوانان و بزرگسالان با ادراک و آگاهی صرف از اینکه چهره دلبستگی در صورت نیاز در دسترس است، احساس ایمنی می‌کنند. بنابراین، تا هنگامی که یک خداپرست خداوند را پاسخ‌گو و به آسانی قابل دسترسی می‌داند، می‌توان واژه دلبستگی را به کار برد؛ کیرک پاتریک این قابلیت دسترسی را مجاورت روان‌شناختی نام گذاشته است. ۲. خداوند به منزله پناهگاه مطمئن: از دید بالبی حوادث تنش‌زا و دردناک زندگی منجر به فعال شدن نظام دلبستگی شده و موجب رفتن کودک به سمت چهره دلبستگی می‌شود. توجه به خدا نیز در چنین شرایطی تشدید می‌شود. ۳. خدا به منزله پایه و اساس ایمنی: بر این اساس، بالبی معتقد است که دسترسی به پایه ایمنی، پادزهر ترس و اضطراب است؛ بنابراین همان‌گونه که کودک مادر را پایه و اساس ایمنی می‌داند و در محیط کاوش می‌کند، فرد نیز با اعتماد به اینکه خداوند اساس ایمنی است، احساس قدرت کرده، در لحظات اضطراب و ترس اعتماد به نفس بالایی از خود نشان می‌دهد. ۴. جدایی و فقدان: جدایی از خدا باعث اضطراب، و فقدان او باعث غم و اندوه می‌شود؛ اما با توجه به اینکه خداوند فراگیر است، همه جا وجود دارد و همیشه در دسترس است؛ پس معنای فقدان و جدایی چنین چهره دلبستگی با چهره‌های دلبستگی انسانی متفاوت است؛ بدین معنا که در زندگی شرایطی به ویژه در زمانی مشاهده می‌شود که افراد به خداوند بیشتر احساس نیاز می‌کنند و انتظارات خاصی از او دارند و احساس می‌کنند که به انتظارات آن‌ها پاسخ مناسب داده نمی‌شود. در چنین شرایطی است که آن‌ها در عقاید خود به خدا و ویژگی‌های او به منزله چهره دلبستگی، دچار تزلزل می‌شوند (علیانسب، ۱۳۸۹). در تبیین این نتایج می‌توان گفت افرادی که دارای سبک دلبستگی ناایمن به خداوند می‌باشند کسانی هستند که احتمالاً درباره خواست خداوند برای پاسخ‌گویی در مواقع تهدیدآمیز، مضطرب، دوسوگرا و یا آشفته می‌باشند و این که خداوند پاسخ‌گو و در دسترس نیست. چنین افرادی در پذیرش خداوند به عنوان پایه و اساس ایمنی و تکیه‌گاه مطمئن در سختی‌ها دچار شک و تردید

1. Miner

2. Viana

3. Rabian

هستند. کسانی که در پذیرش خداوند به عنوان پایگاه امن دچار تردید و اضطراب می‌باشند ممکن است حضور خداوند را در جای جای زندگی خود احساس نکنند و همواره در اضطراب از عدم حضور خداوند در مسائل و مشکلات سخت و مهم زندگی خود باشند. چنین افرادی همواره از نوعی اضطراب که نشانه دوری از خداوند می‌باشد، رنج می‌برند. با توجه به این که انسان‌ها برخی اوقات به مرگ خود-نه از بعد دینی آن- بلکه شاید به خاطر ترسی که مرگ ذاتاً در وجود انسان‌ها به جای می‌گذارد، می‌اندیشند و از آن‌جا که امکان دارد برای این افراد مرگ پایان راه باشد و چون در بحبوحه‌های زندگی تکیه‌گاه محکمی مانند خداوند را ندارند، مرگ و افکار مربوط به آن در آن‌ها ایجاد نوعی اضطراب می‌کند که در سراسر زندگی آن‌ها سایه می‌افکند و یا این که این افراد چون خود را شایسته مهر و عشق خداوند نمی‌دانند حتی در صورت پذیرش مرگ و استقبال از آن در صورت بازنگری اعمال گذشته خود و در صورت ارتکاب گناه و اشتباه، خود را سزاوار بخشش خداوند نمی‌دانند و لذا مرگ برای آن‌ها به پدیده‌ای هولناک و ترس برانگیز تبدیل می‌شود که حتی فکر به آن موجب اضطرابی عظیم می‌گردد (داوودحسینی، ملازاده، افسارکازرونی، امینی لاری، ۲۰۱۲).

پژوهش حاضر نشان داد بین اضطراب مرگ و روش‌های مقابله مذهبی منفی رابطه مستقیم ولی ضعیفی وجود دارد، به طوری که این متغیر از قدرت کافی برای پیش‌بینی اضطراب مرگ برخوردار نیست. رابطه مثبت مقابله مذهبی منفی با اضطراب مرگ با پژوهش‌های قبلی (پارگامنت، ۱۹۹۷؛ غباری بناب، ۱۳۷۴؛ پورقانع، شریف آذری، زائر ثابت و خورسندی، ۱۳۸۹ و سلیمان‌نژاد، ۱۳۸۹) همسو می‌باشد و این بدان معناست کسانی که هنگام مواجهه با رویدادهای منفی سعی می‌کنند رابطه‌ای قوی با خدا داشته باشند، از خدا می‌خواهند کمک‌شان کند بر خشم و عصبانیت ناشی از ناکامی غلبه کنند، به خدا توکل کرده و بر عقاید مذهبی شان تکیه می‌کنند تا مشکلاتشان کم شود اشتغال ذهنی کمتری با مرگ داشته و اضطراب مرگ اندکی را نشان می‌دهند. این گونه تصور از آفریدگار، در کاهش ناراحتی‌ها و فقدان‌هایی که در این جهان برای انسان پیش می‌آید، نوعی تسکین و آرامش در قلب ایجاد می‌نماید. انسانی که خدای خود را با تمام صفات زیبا شناخت، دیگر در مقابل ناملايمات زندگی سر تسلیم فرود نمی‌آورد، او با توکل به خداوند تمامی مشکلات و سختی‌ها را پشت سر می‌گذارد. در مقابل افرادی که هنگام مواجهه با رویدادهای منفی زندگی احساس می‌کنند خداوند آنها را فراموش کرده، یا رویداد پیش آمده مجازاتی از سوی خداوند است و در مورد قدرت خداوند تردید کرده و خدا را نامهربان تصور می‌کنند اضطراب مرگ بیشتری را نشان می‌دهند. مقابله مذهبی منفی فاقد یک رابطه عمیق درونی است و به نظر می‌رسد همراه با خصیصه اضطرابی باشد. یعنی در این نوع سبک مقابله مذهبی ترس از تنبیه و طرد از سوی خدا توسط فرد مد نظر قرار می‌گیرد. این افراد خدا را بیشتر به عنوان منبعی از درد و تنبیه تصور می‌کنند تا منبعی از عشق و محبت. در

۲۶۹ ♦ رابطه اضطراب مرگ با روش‌های مقابله مذهبی ...

حالی که مقابله مذهبی مثبت مبتنی بر یک رابطه عاشقانه با خدا و حس ارتباطی معنوی با دیگران و اعتقاد به هدفمندی دنیا و در نتیجه نظری مثبت نسبت به آفرینش است (حسینی و اجاری و بهرامی، ۱۳۸۴).

رابطه مثبت اضطراب مرگ و عمل به باورهای دینی که در پژوهش حاضر حاصل شد بدان معناست که اضطراب مرگ در افراد با باورهای مذهبی بیشتر است، از آنجایی که همبستگی بین دو متغیر مذکور پایین است می‌توان استنباط کرد افرادی که از نظر باورهای مذهبی در حد وسط قرار دارند یعنی نه مومن کامل هستند و نه به‌طور کلی دیدگاه مادی‌گرایانه دارند، دارای اضطراب مرگ بیشتری هستند. این بخش از یافته‌ها با نتایج تحقیقات عبدالخالق و لستر (۲۰۰۹) ون (۲۰۱۰) همسو می‌باشد.

پیشنهادها

در ارتباط با محدودیت‌های پژوهش حاضر می‌توان گفت که نمونه مورد بررسی در پژوهش حاضر تنها شامل دانشجویان بوده است، بنابراین، به نظر می‌رسد که در تعمیم یافته‌های پژوهش حاضر به سایر طبقات اجتماعی باید جانب احتیاط را رعایت کرد، چرا که احتمال اینکه در نگرش‌های مربوط به مرگ با توجه به عوامل جمعیت‌شناختی تفاوت‌هایی مشاهده شود، وجود دارد (فسلر و ناوارتی، ۲۰۰۵). همچنین، از آنجایی که پژوهش حاضر از نوع تحقیقات همبستگی بوده، در مورد تفسیر رابطه علت و معلولی متغیرها باید احتیاط شود. بنابراین پیشنهاد می‌شود چنین پژوهشی در دیگر دانشگاه‌ها و مقاطع تحصیلی صورت گیرد. همچنین با توجه به داشتن رابطه بین متغیرهای مورد پژوهش، پیشنهاد می‌شود تأثیر متغیرهای معنوی از قبیل مقابله مذهبی و عمل به باورهای دینی بر اضطراب مرگ در قالب پورتکل‌های آموزشی و درمانی روی آزمودنی‌ها بررسی شود.

تشکر و قدردانی

۱. پژوهش حاضر با استفاده از اعتبارات دانشگاه پیام‌نور انجام شده است، بدین وسیله مراتب قدردانی و تشکر نویسندگان از معاونت و شورای پژوهشی دانشگاه اعلام می‌گردد.



منابع

- پورقانع، پرند؛ شریف‌آذر، ابراهیم؛ زائر ثابت، فاطمه؛ خورسندی، میترا (۱۳۸۹). بررسی ارتباط اعتقادات مذهبی و میزان استرس دانشجویان دانشکده پرستاری و مامایی زینب (س) شرق گیلان در سال ۸۷-۸۶. دو فصل - نامه دانشکده‌های پرستاری و مامایی استان گیلان، ۲۰: ۱۵-۱۰.
- تقی‌یاره، فاطمه؛ مظاهری، محمدعلی؛ آزاد فلاح، پرویز (۱۳۸۷). بررسی ارتباط سطح تحول من، دلبستگی به خدا و جهت‌گیری مذهبی در دانشجویان. مجله روان‌شناسی، ۳۳: ۲۱-۱.
- رجبی، غلامرضا؛ بحرانی، محمود (۱۳۸۰). تحلیل عاملی سوال‌های مقیاس اضطراب مرگ. مجله روانشناسی، ۲۰: ۳۳۱-۳۴۴.
- سپاه منصور، مژگان؛ شهابی‌زاده، فاطمه؛ خوشنویس، الهه (۱۳۸۷). ادراک دلبستگی کودک، دلبستگی بزرگسالی و دلبستگی به خدا. فصلنامه روان‌شناسان ایرانی، ۴: ۲۶۷-۲۵۳.
- سلیمان‌نژاد، اکبر (۱۳۸۹). هراس از مرگ در بیماران مبتلا به هیپوکندریا و اختلالات اضطرابی، مجله علوم پزشکی ارومیه، ۲۱: ۲۷۳-۲۷۹.
- غباری بناب، باقر (۱۳۷۴). باورهای مذهبی و اثرات آن در بهداشت روان. مجله روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران، ۱(۴): ۱۵-۱.
- علیانسیب، سید حسین (۱۳۸۹). بررسی رابطه دینداری با اضطراب مرگ در دانشجویان و طلاب شهر قم. روان‌شناسی و دین، ۳: ۶۸-۵۵.
- گلزاری، محمود. (۱۳۷۹). مقیاس عمل به باورهای دینی، خلاصه مقاله همایش دین و بهداشت روان، ۱۲۲-۱۲۱.
- حسنی واجاری کتایون؛ بهرامی احسان، هادی (۱۳۸۴). نقش مقابله مذهبی و خوشبختی معنوی در تبیین سلامت روان. مجله روان‌شناسی، ۳۵: ۲۴۹-۲۶۰.
- Abdel-Khalek, A. M., & Lester D. (2009). **Religiosity and death anxiety: No association in Kuwait.** *Psychological Reports*, 104: 770-772.
- Abdel-khalek, A. M., Tomas-sabado, J. (2005). **Anxiety and death anxiety in Egyptian and Spanish nursing students.** *Death Studies*, 29: 157-169.
- Arndt, J., Solomon, S., Kasser, T., & Sheldon, K. (2004). **The urge to splurge: a**
- Beck, R. & McDonald, A. (2004). **Attachment to God : the attachment to God inventory , tests of working model correspondence, and an exploration of faith group differences.** *Journal of psychology and theology*, 32: 22-103.
- Cicirelli, V. G. (2001). **Personal meanings of death in older adults and young adults in relation to their fears of death.** *Journal of Gerontology*, 25: 663-683.
- Cicirelli, V. G. (2002). **Fear of death in older adults: Predictions from terror management theory.** *Death Studies*, 57: 358-366.
- Cohen, A. B., Pierce, J. D., Chambers, J., Meade, R., Gorfine, B. J., Harold, G. & Koenig, H. G. (2005). **Intrinsic and extrinsic religiosity,**

- belief in the afterlife, death anxiety, and life satisfaction in young Catholics and Protestants.** *Journal of Research in Personality*, 39: 307–324.
- Davoud Hosseini, S. M, Mollazadeh, J., Afsar Kazerouni, P., Amini Lari, M. (2012). **Relationship between attachment and religious coping styles with mental health among HIV+ patients.** *Journal of Fundamental Mental Health*, 14: 6-15. (Persian)
 - Dezutter, J., Soenens, B., Luyckx, K., Bruyneel, S., Vansteenkiste, M., Duriez, B, et al. (2009). **The role of religion in death attitudes: distinguishing between religious belief and style of processing religious contents.** *Death Studies*, 33: 73-92.
 - Fessler, D. M. T., Navarrete, C. D. (2005). **The Effect of Age on Death Disgust: Challenges to Terror Management Perspective.** *Evolutionary Psychology*, 3: 279-296.
 - Fry, P. S. (2000). **Religious involvement, spirituality and personal meaning for life: Existential predictors of psychological well-being in community-residing and institutional care elders.** *Aging & Mental Health*, 4, 375–387.
 - GhobariBonab, B. (1995). **Religious beliefs and its effects on mental health.** *Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*, 1: 15-1.
 - Golzari, Mahmoud. (2000). **Scale practice of religious beliefs, religion and mental health conference abstracts**, 122-121.
 - Harding, S. R., Flannelly, K. J., Weaver, A. J., Costa, K. G. (2005). **The influence of religion on death anxiety and death acceptance.** *Mental Health, Religion & Culture*, 8: 253-261
 - Hasani Vajary K ; Bahrami Ehsan, H. (2005). **Explaining the role of religious coping and spiritual well-being and mental health.** *Journal of Psychology*, 3: 249-260.
 - Kastenbaum, R. (2000). **The psychology of death (3rd ed).** New York: Springer Publishing.
 - Kirkpatrick, L. A. (1999). **Handbook of attachment : theory , research and clinical application**, NY: Guilford press.
 - Madnawat, A, V., Kachhawa, P. S. (2007). **Age, gender, and living circumstances: discriminating older adults on death anxiety.** *Death Studies*, 31: 763-769.
 - Maltby, J., & Day, L. (2000). **The reliability and validity of the Death Obsession Scale among English university and adult samples.** *Personality and Individual Differences*, 28: 695-700.
 - Miner, M. (2009). **The impact of child- parent attachment, attachment to God and religious orientation on psychological adjustment.** *Journal of Psychology & Theology*, 37: 114-124.
 - Neimeyer, R. A., Wittkowski, J., Moser, R. P. (2004). **Psychological research on death attitudes : on overview and evaluation.** *Death studies*, 28: 309-340.
 - Newmon, J .S., & Pargament , K. I. (1990). **The role of religion in the problem solving process.** *Review of religious*, 31: 390-403.

- Olianassab, H. (2010). **Examine the relationship between religiosity and death anxiety in students and seminarians of Qom.** *Psychology and religion*, 3: 55-68.
- Ortner, B. V., Neimeyer, R. A. (1999). **Death anxiety in older adults: A quantitative review.** *Death Studies*, 23: 387-411.
- Pargament, K. I. (1997). **The psychology of religion and coping: Theory, research and practice.** New York, Guilford Press.
- Pargament, K. I., Feuille, F., & Burdzy, D. (2011). **The Brief RCOPE: Current Psychometric Status of a Short Measure of Religious Coping.** *Religions*, 2: 51-76
- Pourghane, P, Sharif Azar, A., Zaersabet, F; Khorsandi, M. (2010). **Survey the effect of religious beliefs in stress reduction in students of Langroud Faculty of Medical Sciences.** *Holistic Nursing And Midwifery Journal*, 20: 10-15.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., Schimel, J. (2004). **Why do people need self esteem? A theoretical and empirical overview.** *Psychological Bulletin*, 130: 435-468.
- Rajabi, GR, Bohrani, M (2001). **Death Anxiety Scale factor analysis questions.** *Journal of Psychology*, 20: 331-344.
- Rosenblatt, A., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., & Lyon, D. (1989). **Evidence for terror management theory: I. The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values.** *Journal of Personality and Social Psychology*, 57: 681-690.
- Rowatt, W. C., & Kirkpatrick, L. A. (2002). **Two dimensions of attachment to God and their relation to affect, religiosity, and personality constructs.** *Journal for scientific study of religion*, 41: 637-651.
- Sepahmansour, M; Shahabizadeh, F., khoshnevis, E. (2008). **Understanding children's attachment, adult attachment and attachment to God.** *Iranian Psychology*, 4: 253: 4-265.
- Soleimannezhad, A. (2010). **Hypochondriasis and the fear of death in patients with anxiety disorders,** *Urmia Medical Journal*, 21: 273-279.
- Taghiyareh, F; Mzaheri, MA., Azadfallah, P. (2008). **The Relationship of my evolution, devotion to God and the religious orientation of the students.** *Journal of Psychology*, 1: 3-21.
- **Terror management account of materialism and consumer behavior.** *Journal of Consumer Psychology*, 14:198-212.
- Viana, A. G., Rabian, B. (2008). **Perceived attachment: relations to anxiety sensitivity, worry, and GAD symptoms.** *Behavior Research and Therapy*, 46: 737-747.
- Wen, Y. H. (2010). **Religiosity and Death Anxiety.** *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 6: 31-37

